



# SUOMEN KIELTOVERBIKONSTRUKTIO TYPOLOGISESSA VALOSSA



uomessa ja suuressa osassa muitakin uralilaisia kieliä lausekieltoa ilmaistaan kieltoverbikonstruktioilla. Tässä suhteessa ne eroavat esimerkiksi tunnetuimmista indoeurooppalaisista kielistä. Fennistiikan ja uralistiikan kannalta on kiinnostavaa kysyä, esiintyykö vastaavia rakenteita muissa kielikunnissa ja kuinka yleisiä ne ovat. Pyrin tässä artikkelissa valottamaan kieltoverbikonstruktioiden asemaa kieltorakenteiden typologiassa. Tavoitteenani ei ole antaa kattavaa kuvausta uralilaisten kielten kieltorakenteista, vaan keskityn nimenomaan typologisten parallelelejen esittämiseen. Aluksi esittelen lausekieltoverbikonstruktioiden typologiaa ja sen taustoja yleisesti ja luon sitten tekemiini typologisiin yleistyksiin pohjautuvan katsauksen uralilaisten kielten kieltoon. Artikkelini keskeisin osuus käsittelee kieltoverbikonstruktioita ja muita samantyyppisiä rakenteita eri kielikunnissa. Kiinnitän vielä erikseen huomiota eri kieliopillisten kategorioiden merkinnän jakautumiseen kieltoverbin ja leksikaalisen verbin välillä. Lopuksi esitän joitakin huomioita kieltoverbikonstruktioiden yleisyydestä ja maantieteellisestä jakautumisesta ja teen joitakin suomen peruslausekieltoa sivuavia lisähuomioita.

## LAUSEKIELLON TYPOLOGIAA

Tässä jaksossa käsittelen lausekieltoverbikonstruktioiden yleistä typologiaa.<sup>1</sup> Keskityn peruslausekieltoon eli *standardikieltoon*, joka on määriteltävissä kunkin kielen perus-

<sup>1</sup> Käsitteily perustuu väitöskirjaani (Miestamo 2003), johon en tämän jälkeen erikseen viittaa.

tavaksi (tai perustavoiksi) kieltää deklarativisia, verbaalisia<sup>2</sup> päälauseita. Määritelmän mukaisesti suomessa standardikielloksi voidaan luokitella *e*-vartaloisen kieltoverbin sisältävä kieltoverbikonstruktio, mutta ei imperatiivin *äl*-kieltoverbiä käyttävää konstruktiota, joka sekin toki on lausekieltokonstruktio. Standardikiellon typologiasta on olemassa jonkin verran aiempia tutkimuksia: Dahlin (1979) tutkimus perustuu laajaan (joskaan ei kovin systemaattiseen) typologiseen otokseen, mutta se kiinnittää huomiota eri aspekteihin kieltolauseiden rakenteessa kuin mihin tässä keskitytään. Forest (1993) ja Honda (1996) kyllä hakevat vastauksia samankaltaisiin kysymyksiin kuin oma tutkimukseni, mutta heidän tutkimuksensa ovat luonteeltaan vähemmän systemaattisia.

Tutkimukseni empiirisenä aineistona on 297 kielen typologinen otos. Sen koostamisessa olen käyttänyt menetelmää, jossa keskeinen käsite on *genus* — genealogisesti määritelty kieliryhmä, jonka ajallinen syvyys on noin 3 000–4 000 vuotta (Dryer 1989). Kaikki maailman kielikunnat mukaan luettuina genuksia voidaan erottaa yli 400. Menetelmäni periaatteena on valita jokaisesta genuksesta yksi kieli. Tämä genealoginen ositus (stratifiointi) pyrkii takaamaan sen, että otos kattaa mahdollisimman laajasti ja tasaisesti eri kielikunnat. Käytännössä otoksen kokoa rajoittaa lähteiden saatavuus, ja otoksen ulkopuolelle jäävät genukset, joiden kielistä ei ole saatavilla käyttökelpoisia lähteitä. Kaikki genukset eivät siis ole edustettuina otoksessani; menetelmän mukaan koostamassani ydinotoksessa on 240 kieltä. Tutkimukseni aineisto käsittää lisäksi vielä 57 kieltä, jotka kuuluvat 240 kielen otoksessa jo edustettuina oleviin genuksiin. Kokonaisuudessaan 297 kieltä käsittävässä otoksessani on siis jonkin verran genealogista vinoumaa, jonka minimoimiseksi esittämäni luvut on laskettu vain kuvaamani metodologian mukaisesti kootun 240 kielen ydinotoksen pohjalta. Kielellisten ilmiöiden maantieteellisestä jakautumisesta puhuessani käytän myös Dryeriltä (1989) peräisin olevaa *makroalueen* käsitettä; makroalueet ovat maanosanlaajuisia lingvistisiä alueita, joilla puhuttujen kielten välillä voidaan ajatella olevan kaukaisiin kontakteihin tai kielisukulaisuuteen perustuvia yhteyksiä. Erottelten seuraavat kuusi makroaluetta: Afrikka, Euraasia, Kaakkois-Aasia ja Oseania, Australia ja Uusi-Guinea, Pohjois-Amerikka ja Etelä-Amerikka (ks. Dryer 1992).

Esittämässäni kieltorakenteiden typologisessa luokittelussa (ks. myös Miestamo 2000a) perusjako on *symmetrisen* ja *asymmetrisen* kiellon välillä. Symmetrisessä kiellossa kieltolauseiden rakenne ei kiellonmerkitsimen läsnäolon lisäksi eroa vastaavista myöntölauseista, kun taas asymmetrisessä kiellossa kieltolauseiden rakenteessa on muitakin eroja vastaaviin myöntölauseisiin nähden. Symmetria–asymmetria-distinktio voidaan määritellä toisaalta *konstruktion* ja toisaalta *paradigman* kannalta. Symmetrinen kieltokonstruktio yksinkertaisesti lisää kiellonmerkitsimen johonkin myöntölauseeseen — yleensä siihen, joka on kyseisen kieltolauseen (lähin) myönteinen vastine semanttisesti. Kun konstruktio on asymmetrinen, ei ole olemassa myöntölauseetta, joka eroaisi tarkasteltavana olevasta kieltolauseesta vain niin, että siitä puuttuisi kiellonmerkitsin, vaan kieltolause tuo mukanaan muitakin muutoksia lauseen rakenteeseen. Symmetrisissä paradigmoissa jokaista myön-teistä (verbi- ym.) paradigman muotoa vastaa yksi yhteen kielteinen muoto, toisin sanoen

<sup>2</sup> Verbaalinen lause tarkoittaa tässä lausetta, jonka predikaattina on verbi. Suomessa jokainen deklarativinen päälause sisältää verbin, mutta kieltenvälisessä määritelmässä lisämääre »verbaalinen» on tarpeellinen.



jokaiselle myönteisissä ympäristöissä esiintyvälle muodolle voidaan kullekin erikseen osoittaa kielteinen vastine. Kun paradigma on asymmetrinen, tällaista yksi yhteen -vastaavuutta ei ole; toisin sanoen jokaiselle myönteisissä ympäristöissä esiintyvälle muodolle ei voida kullekin erikseen osoittaa kielteistä vastinetta.

Asymmetriaa voi esiintyä lauseen eri tasoilla, esimerkiksi verbin, nominaalisten osallistujien tai koko lauseen tasolla. Koska tässä keskitytään verbaalisten lauseiden kieltoon, tarkastelu rajataan niihin asymmetriailmiöihin, jotka liittyvät verbiin tai lauseeseen kokonaisuutena. Sellaiset varsinaisen lausekieltokonstruktio ulkopuoliset, ensisijaisesti nominaalisten osallistujien merkintään liittyvät asymmetriailmiöt kuin suomen kieltopartitiivi jäävät tarkastelun ulkopuolelle.

Symmetrisessä kiellossa kiello- ja myöntölauseiden välillä ei itse kiellonmerkitsemisen lisäksi esiinny rakenteellisia eroja. Symmetrinen kieltokonstruktio on esimerkiksi saksassa, jossa kieltopartikkeli *nicht* lisätään vastaavaan myöntölauseeseen (esimerkki 1), ja šipibokonibossa, jossa kieltosuffiksi *-yama* lisätään vastaavan myöntölauseeseen verbiin (esimerkki 2). (Esimerkeissä käytetyt lyhenteet on selitetty sivulla 384.)

(1) saksa (Saksa; indoeurooppalainen: germaaninen)

- |    |                     |  |    |                     |              |
|----|---------------------|--|----|---------------------|--------------|
| a. | <i>johann singt</i> |  | b. | <i>johann singt</i> | <i>nicht</i> |
|    | Johann laulaa.3YKS  |  |    | Johann laulaa.3YKS  | NEG          |
|    | 'Johann laulaa.'    |  |    | 'Johann ei laula.'  |              |

(2) šipibo-konibo (Peru; panolainen) (Pilar Valenzuela, h.t.)

- |    |                          |                 |                   |
|----|--------------------------|-----------------|-------------------|
| a. | <i>rono-ra</i>           | <i>kako-nko</i> | <i>ka-ke</i>      |
|    | Rono.ABS-EVD             | Kako-ALL        | mennä-KMPL        |
|    | 'Rono meni Kakoon.'      |                 |                   |
| b. | <i>rono-ra</i>           | <i>kako-nko</i> | <i>ka-yama-ke</i> |
|    | Rono.ABS-EVD             | Kako-ALL        | mennä-NEG-KMPL    |
|    | 'Rono ei mennyt Kakoon.' |                 |                   |

Saksa tarjoaa esimerkin myös symmetrisestä paradigmasta: kuten osittaisesta verbi-paradigmasta esimerkissä 3 näemme, jokaista myöntömuotoa vastaa kieltömuoto.

(3) saksa (Saksa; indoeurooppalainen: germaaninen)

singen 'laulaa'

- |      |                     |                           |    |                    |                          |
|------|---------------------|---------------------------|----|--------------------|--------------------------|
| a.   | PREESENS            |                           | b. | MENNYT AIKA        |                          |
|      | MYÖNTÖ              | KIELTO                    |    | MYÖNTÖ             | KIELTO                   |
| 1YKS | <i>ich singe</i>    | <i>ich singe nicht</i>    |    | <i>ich sang</i>    | <i>ich sang nicht</i>    |
| 2YKS | <i>du singst</i>    | <i>du singst nicht</i>    |    | <i>du sangst</i>   | <i>du sangst nicht</i>   |
| 3YKS | <i>er/sie singt</i> | <i>er/sie singt nicht</i> |    | <i>er/sie sang</i> | <i>er/sie sang nicht</i> |
| 1MON | <i>wir singen</i>   | <i>wir singen nicht</i>   |    | <i>wir sangen</i>  | <i>wir sangen nicht</i>  |
| 2MON | <i>ihr singt</i>    | <i>ihr singt nicht</i>    |    | <i>ihr sangt</i>   | <i>ihr sangt nicht</i>   |
| 3MON | <i>sie singen</i>   | <i>sie singen nicht</i>   |    | <i>sie sangen</i>  | <i>sie sangen nicht</i>  |

Koko paradigma on saksassa symmetrinen, mutta sen esittäminen tässä veisi liikaa tilaa.

Asymmetrisessä kiellossa kielto- ja myöntölauseiden välillä on muitakin rakenteellisia eroja kuin pelkkä kiellonmerkitsimen läsnäolo. Asymmetriaa voi esiintyä konstruktiossa, paradigmassa tai molemmissa (vrt. määritelmä s. 365–366). Asymmetriset kieltorakenteet voidaan jakaa alatyyppeihin sen mukaan, millaista asymmetriaa rakenteissa esiintyy. Näitä alatyyppejä voidaan erottaa neljä: tyyppissä *A/Fin* asymmetria koskee lauseen verbaalisten elementtien finiittisyyttä, tyyppissä *A/Nonreal* todellisuusstatuksen merkintää, tyyppissä *A/Emf* emfaasin merkintää, ja tyyppissä *A/Kat* kieliopillisten kategorioiden merkinnässä on muita eroja myöntö- ja kieltolauseiden välillä.

Tyyppissä *A/Fin* verbaalisten elementtien finiittisyysstatus muuttuu kiellettyäessä. Tyypillisesti leksikaalinen verbi (LV) menettää finiittisyytensä, joko kokonaan tai osittain, ja lauseeseen lisätään finiittielementti (FE), tavallisimmin apuverbi, jota vastaavassa myöntölauseessa ei ole.<sup>3</sup> Tyyppin *A/Fin* rakenteet voidaan edelleen jakaa alatyyppeihin: alatyypissä *A/Fin/Neg-LV* kiellonmerkitsin liittyy leksikaaliseen verbiin (apalai, esimerkki 4), alatyypissä *A/Fin/Neg-FE* finiittielementtiin (achumawi, esimerkki 5), ja alatyypissä *A/Fin/Negverb* kiellonmerkitsin on itse kieltolauseen finiittielementti eli kieltoverbi (evenki, esimerkki 6).

(4) apalai (Brasilia; karibilainen) (Koehn ja Koehn 1986: 64)

- |    |                         |                 |    |                              |             |            |
|----|-------------------------|-----------------|----|------------------------------|-------------|------------|
| a. | <i>isapokara</i>        | [Ø]-ene-no      | b. | <i>isapokara</i>             | on-ene-pyra | a-ken      |
|    | jakuruarulisko          | [1>3]-nähdä-LMA |    | jakuruarulisko               | 3-nähdä-NEG | 1-olla.LMA |
|    | 'Näin jakuruaruliskon.' |                 |    | 'En nähnyt jakuruaruliskoa.' |             |            |

(5) achumawi (USA: Kalifornia; hokalainen: palaihnihalainen) (de Angulo ja Freeland 1931: 97, 112)

- |    |                 |    |                    |                 |
|----|-----------------|----|--------------------|-----------------|
| a. | <i>s-ǎm-á</i>   | b. | <i>tsé-s-ùw-í</i>  | <i>d-ám-m-ì</i> |
|    | 1YKS-syödä-LVOK |    | NEG-1YKS-olla-LVOK | NMLS-syödä-LVOK |
|    | 'Syön.'         |    | 'En syö.'          |                 |

(6) evenki (Venäjä: Siperia; tunguusikieli) (Nedyalkov 1994: 2)

- |    |                                  |               |                 |                 |              |
|----|----------------------------------|---------------|-----------------|-----------------|--------------|
| a. | <i>nuŋan</i>                     | <i>min-du</i> | <i>purta-va</i> | <i>bū-che-n</i> |              |
|    | hän                              | 1YKS-DAT      | veitsi-AKK      | antaa-MA-3YKS   |              |
|    | 'Hän antoi veitsen minulle.'     |               |                 |                 |              |
| b. | <i>nuŋan</i>                     | <i>min-du</i> | <i>purta-va</i> | <i>e-che-n</i>  | <i>bū-re</i> |
|    | hän                              | 1YKS-DAT      | veitsi-AKK      | NEG-MA-3YKS     | antaa-PTP    |
|    | 'Hän ei antanut veistä minulle.' |               |                 |                 |              |

Näissä esimerkeissä on kyse konstruktion asymmetriasta, kuten *A/Fin*-tyypissä lähes aina.

<sup>3</sup>Termi finiittielementti viittaa yleisesti lauseen finiittiverbiin, mutta tässä käytän sitä enimmäkseen *A/Fin*-tyypin kieltolauseen finiittiverbistä. *A/Fin*-tyypin rakenteissa finiittisyytensä menettävä verbi on tavallisimmin leksikaalinen verbi, mutta perifrastisten verbimuotojen kiellossa, kuten suomen perfektissä, se on itsekin apuverbi; yksinkertaisuuden vuoksi puhun *A/Fin*-rakenteiden yhteydessä leksikaalisista verbeistä, mutta niitä koskevat huomioni siis pätevät laajemmin finiittisyytensä menettäviin, vastaavissa myöntölauseissa finiittiverbinä toimiviin verbeihin.

Tyypissä A/Nonreal kieltolauseessa on ei-realisoituneisiin asiointiloihin viittaavan kategorian merkintää, jota vastaavassa myöntölauseessa ei esiinny. Tämä kategoria voi olla yleinen irrealiskategoria tai sitten spesifimpi, kuten esimerkiksi interrogatiivi, imperatiivi tai konditionaali. Maungissa (esimerkki 7) kieltolauseen verbi on aina irrealismuodossa, jolloin myöntömuodoissa tehtävä realis–irrealis-ero katoaa kiellossa. Jaqarussa (esimerkki 8) kiellossa esiintyy suffiksi, jota käytetään myös kysymyslauseissa. Neutraalisaatiota kysymyksen ja väitelauseen välillä ei kuitenkaan tapahdu, sillä rakenteissa on muita eroja.

(7) maung (Australia; australialainen: iwaidjalainen) (Capell ja Hinch 1970: 67)

- |    |                |    |                        |    |                            |
|----|----------------|----|------------------------|----|----------------------------|
| a. | <i>ŋi-udba</i> | b. | <i>ni-udba-ji</i>      | c. | <i>marig ni-udba-ji</i>    |
|    | 1YKS>3-panna   |    | 1YKS>3-panna-IRR.NONMA |    | NEG 1YKS>3-panna-IRR.NONMA |
|    | 'Panen.'       |    | 'Voin panna.'          |    | 'En pane.'                 |

(8) jaqaru (Peru; jaqilainen) (Hardman 2000: 102, 106–107)

- |    |                      |    |                      |                      |
|----|----------------------|----|----------------------|----------------------|
| a. | <i>ill-w-ima-wa</i>  | b. | <i>isha-w</i>        | <i>ill-w-ima-txi</i> |
|    | nähdä-MA-1>2-OT      |    | NEG-OT               | nähdä-MA-1>2-NEG/KYS |
|    | 'Näin sinut.'        |    | 'En nähnyt sinua.'   |                      |
| c. | <i>ill-w-ima-txi</i> | d. | <i>isha-txi</i>      | <i>ill-w-ima</i>     |
|    | nähdä-MA-1>2-NEG/KYS |    | NEG-NEG/KYS          | nähdä-MA-1>2         |
|    | 'Näinkö sinut?'      |    | 'Enkö nähnyt sinua?' |                      |

Maungin esimerkeissä A/Nonreal-asymmetria on paradigmassa, jaqarussa konstruktiossa.

Tyypissä A/Emf standardikiellossa esiintyy merkintää, jolla on ei-kielteisissä lauseissa emfaattinen funktio. Abiponin esimerkissä (9) kiellonmerkitsimeen liittyy emfaattinen päätte, jota ei vastaavassa myöntölauseessa esiinny. Konstruktio on siis asymmetrinen. Kyseessä on standardikielto, ei emfaattinen kielto.

(9) abipon (Argentiina; matabo-guaycuru: guaycuru) (Najlis 1966: 38, 124)

- |    |                            |    |                               |                    |
|----|----------------------------|----|-------------------------------|--------------------|
| a. | <i>i-aRai-k-am</i>         | b. | <i>cig-at</i>                 | <i>i-aRai-k-am</i> |
|    | 3-tietää-OBJ-FUT           |    | NEG-EMF                       | 3-tietää-OBJ-FUT   |
|    | 'Hän tulee tietämään sen.' |    | 'Hän ei tule tietämään sitä.' |                    |

Englannin perifrastisten tempusten kielto on symmetrinen, mutta yksinkertaisten tempusten kiellossa katoaa emfaattisuusdistinktio (*Chris reads / Chris does read* vs. *Chris does not read*). Kyseessä on tyypin A/Emf paradigmaattinen asymmetria, ei tyypin A/Fin/Neg-FE konstruktio, vaikka vain neutraalia myöntö- ja kieltolauseetta vertaamalla voisi tällaiseenkin analyysiin päätyä.

Tyypissä A/Kat kieliopillisten kategorioiden merkintä kiellossa eroaa niiden merkinnästä myönnössä. Näin on tietysti laita myös edellisissä kolmessa tyypissä, mutta niissä kieltolauseessa esiintyy jokin neutraaliin finiittiseen indikaatiiviin nähden tunnusmerkkien kategoria (ei-finiittinen, ei-realisoitunut, emfaattinen). Tyypissä A/Kat ei voida tehdä samanlaista teoreettisesti mielenkiintoista yleistystä siitä, miten ja mihin suuntaan asymmetria vaikuttaa — voidaan vain todeta, minkä kategorioiden merkintää asymmetria koskee. Usein A/Kat-tyypissä kieliopilliset kategoriat merkitään kieltolauseissa vähemmän spesifisti kuin vastaavissa myöntölauseissa (esimerkiksi distinktioiden neutraalistuminen

on tavallista), mutta tämä yleistys pätee myös moniin muihin yllä käsiteltyihin tyypeihin kuuluviin kieltorakenteisiin (vrt. maungin esimerkki 7), jossa realis–irrealis-ero katoaa). Tavallisimmin asymmetriaan osallisina ovat erilaiset tempus-, aspekti- tai moduskategoriat (alatyypit A/Kat/TAM) ja luku- tai persoonakategoriat (alatyypit A/Kat/PN). Terassa (esimerkki 10) perfektiivin merkitys muuttuu kiellossa, burmassa (esimerkki 11) jälkimmäinen kiellonmerkitseminen korvaa myöntölauseessa esiintyvät TAM-päätteet, joiden ilmaiset distinktiot siten neutraalistuvat, ja Hararin oromossa (esimerkki 12) menneen ajan myöntömuodoissa tehtävät luku- ja persoonadistinktiot katoavat kiellossa. Teran ja Burman esimerkit siis edustavat alatyyppejä A/Kat/TAM ja Hararin oromon esimerkit alatyyppejä A/Kat/PN.

(10) tera (Nigeria; afroaasialainen: biu-mandara) (Newman 1970: 128, 142)

- |    |                         |    |                                     |
|----|-------------------------|----|-------------------------------------|
| a. | <i>ali wà masa koro</i> | b. | <i>ali ǹ masa goro ba</i>          |
|    | Ali PFV ostaa aasi      |    | Ali (NEG).PFV ostaa kolapähkinä NEG |
|    | 'Ali osti aasin.'       |    | 'Ali ei ostanut kolapähkinöitä.'    |

(11) burma (Burma; sinotiibetiläinen: lolo-burmalainen) (Cornyn 1944: 12–13)

- |    |                     |    |                           |    |                   |
|----|---------------------|----|---------------------------|----|-------------------|
| a. | <i>θwâ-dé</i>       | b. | <i>θwâ-mé</i>             | c. | <i>θwâ-bí</i>     |
|    | mennä-AKT           |    | mennä-POT                 |    | mennä-PERF        |
|    | '(hän) menee, meni' |    | '(hän) tul(l)ee menemään' |    | '(hän) on mennyt' |
- d. *ma-θwâ-bû*  
NEG-mennä-NEG  
'(hän) ei mene, mennyt, ei tul(l)e menemään, ei ole mennyt'

(12) Hararin oromo (Etiopia; afroaasialainen: kuušilainen) (Owens 1985: 66)

- a. 'mennä' MYÖNTEINEN MENNYT AIKA
- |        |                   |
|--------|-------------------|
| 1YKS   | <i>deem-e</i>     |
| 2YKS   | <i>deem-t-e</i>   |
| 3YKS.M | <i>deem-e</i>     |
| 3YKS.F | <i>deem-t-e</i>   |
| 1MON   | <i>deem-n-e</i>   |
| 2MON   | <i>deem-t-ani</i> |
| 3MON   | <i>deem-ani</i>   |
- b. 'mennä' KIELTEINEN MENNYT AIKA
- |           |                     |
|-----------|---------------------|
| KAIKKI    |                     |
| PERSOONAT | <i>hin-déem-n-e</i> |

Kuten näemme, A/Kat-asymmetria voi esiintyä konstruktiossa (tera, esimerkki 10), paradigmassa (Hararin oromo, esimerkki 12) tai molemmissa (burma, esimerkki 11).

Maailman kielissä symmetrinen kieltäminen on asymmetristä kieltoa yleisempää. Otokseni 240 kielestä symmetrisiä kieltokonstruktioita on 197:ssä, ja näistä 93:ssa asymmetriaa ei esiinny lainkaan; asymmetriaa esiintyy 147 kielessä, ja 43 kielessä symmetristä kieltoa ei ole lainkaan. Konstruktion asymmetria on yleisempää kuin paradigman asymmetria. Symmetristä ja asymmetristä kieltoa esiintyy tasaisesti ympäri maailman. Kuitenkin osassa Manner-Eurooppaa ja Kaakkois-Aasiaa on vain symmetristä kieltoa. Makroalueista Kaakkois-Aasiassa ja Oseaniassa asymmetristä kieltoa on vähiten, kun taas Af-

rikassa se on erityisen tavallista. Asymmetrisen kiellon alatyypeistä yleisin on A/Kat, jota tavataan 90 kielessä. A/Kat on hyvin yleinen tyyppi Afrikassa. Tyyppiä A/Fin esiintyy 56 kielessä, ja sitä esiintyy suhteellisen tasaisesti eri puolilla maailmaa, eniten Euraasiassa ja vähiten Kaakkois-Aasiassa ja Oseaniassa. A/Nonreal-tyypin rakenteita esiintyy 32:ssa otoksen 240 kielestä. Ne ovat tavallisia Australiassa, mutta harvinaisia muualla. Tyyppi A/Emf on harvinainen, ja lähes kaikki tapaukset sijoittuvat Kaakkois-Aasiaan ja Oseaniaan.

Myönnön ja kiellon välillä on monenlaista funktionaalista (semanttista, pragmaattista, kognitiivista) asymmetriaa (ks. myös Miestamo 1998; Givón 1978, 2001: 369–378). Kiello esiintyy tyypillisesti kontekstissa, jossa vastaava myöntölause on jollakin tavalla läsnä, kieltolauseet viittaavat tyypillisesti statiivisiin asiointiloihin, kun taas myöntölauseet voivat yhtä hyvin viitata statiivisiin ja dynaamisiin asiointiloihin, kiellolla on luonnollinen semanttinen yhteys muihin ei-realisoituneisiin asiointiloihin viittaviin kategorioihin, ja yleisesti kieltolauseilla on myöntölauseita alempi transitiivisuus. Etsittäessä funktionaalisia motivaatioita esittämälläni kieltorakennetyypeille voidaan sanoa, että symmetrisen kiellon taustalla on kielensisäinen ja asymmetrisen kiellon taustalla kielenulkoinen analogia (ks. myös Miestamo 2000a; vrt. Itkonen 2001: 136). Symmetriset kieltorakenteet ovat kielensisäisesti analogisia vastaavien myöntörakenteiden kanssa — ne kopioivat vastaavan myöntölauseen kielellisen rakenteen, ja niiden motivaationa voidaan näin nähdä pyrkimys systeemisäiseen koheesioon. Asymmetriset kieltorakenteet ovat kielenulkoisesti analogisia erilaisten taustalla vaikuttavien funktionaalisten asymmetriailmiöiden kanssa — kielen rakenne heijastaa näiden eri asymmetriailmiöiden ominaisuuksia, ja asymmetriset kieltorakenteet ovat kieliopillistaneet funktionaalisen tason asymmetriailmiöitä. Asymmetrisen kiellon eri alatyypien taustalla on erilainen funktionaalinen asymmetria: kiellon statiivisuus tyypissä A/Fin, kiellon semanttinen yhteys muihin ei-realisoituneisiin asiointiloihin viittaaviin kategorioihin tyypissä A/Nonreal ja erilaiset kiellon diskurssikontekstin vaikutukset tyypissä A/Emf ja niissä tyypin A/Kat tapauksissa, joissa kieliopilliset kategoriat merkitään vähemmän spesifisti kuin myönnössä. Olen nyt esittänyt luokitteluni ja sen taustat pääpiirteissään ja siirryn tarkastelemaan, kuinka suomen ja muiden uralilaisten kielten lausekiello sijoittuu siihen.

## LAUSEKIELTO SUOMESSA JA MUISSA URALILAISISSA KIELISSÄ

Suomessa standardikieltokonstruktioksi on yksiselitteisesti tulkittavissa konstruktio, jossa kieltoapuverbi *e-* taipuu persoonamuodoissa ja leksikaalinen verbi on TAM-kategoriansa mukaan konnegatiivi- tai partisiippimuodossa (esimerkki 13).<sup>4</sup>

<sup>4</sup> Käytän termiä konnegatiivi viittaamaan kieltolauseen leksikaalisen verbin persoonataivutuksettomaan var-talomuotoon (PRS ja 2YKS.IMP *juokse*, IMP *juosko*, POT *juosse*, KOND *juoksisi*). Termi on tietojeni mukaan peräisin Janhuselta (1977). Menneen ajan muodosta käytän vakiintuneen imperfektin sijaan termiä preteriti, koska tämä kuvaa muodon puhtaasti temporaalista merkitystä paremmin.

## (13) suomi

- |                              |                                    |
|------------------------------|------------------------------------|
| a. <i>hän juoksee</i>        | b. <i>hän ei juokse</i>            |
| c. <i>he juoksevat</i>       | d. <i>he eivät juokse</i>          |
| e. <i>hän juoksi</i>         | f. <i>hän ei juossut</i>           |
| g. <i>he juoksivat</i>       | h. <i>he eivät juosseet</i>        |
| i. <i>hän on juossut</i>     | j. <i>hän ei ole juossut</i>       |
| k. <i>he ovat juosseet</i>   | l. <i>he eivät ole juosseet</i>    |
| m. <i>hän oli juossut</i>    | n. <i>hän ei ollut juossut</i>     |
| o. <i>he olivat juosseet</i> | p. <i>he eivät olleet juosseet</i> |

Suomen standardikieltokonstruktio on tyyppiä A/Fin/Negverb. Konstruktiossa esiintyvä kieltoverbi on lauseen finiittielementti, sillä siihen liittyy finiittinen persoonataivutus ja leksikaalinen verbi on sille syntaktisesti alisteinen. Leksikaalinen verbi (tai yleisemmin vastaavan myöntölauseen finiittiverbi, ks. alaviite 3) menettää finiittisyytensä: se on syntaktisesti epäitsenäinen, preesensissä ja perfektissä esiintyvistä konnegatiivimuodosta (*juokse, ole*; esimerkit 13b, d, j ja l) puuttuu finiittinen taivutus, ja preteritissä ja pluskvamperfektissä esiintyy partisiippimuoto (*juossut, juosseet; ollut, olleet*; esimerkit 13f, h, n ja p).<sup>5</sup> Samaista standardikieltokonstruktioita käytetään pääsääntöisesti myös silloin, kun kieltävänä on jotakin muuta kuin deklaratiiivinen verbaalinen päälause, siis esimerkiksi potentiaali- ja konditionaalilauseiden, kysymyslauseiden ja erilaisten sivulauseiden kiellossa. Suomen standardikiellessä ei esiinny paradigman asymmetriaa — kaikki deklaratiiiviset verbaaliset päälauseet voidaan kieltää verbin aikamuodosta ja muista kieliopillisista kategorioista riippumatta.

Yllä kuvatun standardikieltokonstruktioon lisäksi suomessa on kaksi muuta lausekielloksi tulkittavaa konstruktioita: imperatiivin kieltö ja *olla tekemättä* -rakenne. Imperatiivin kiellossa käytetään erillistä imperatiivin kieltoverbiä *äl-*, ja se on siksi analysoitavissa *e*-apuverbikonstruktioista erilliseksi konstruktioiksi. Imperatiivin kieltokonstruktioihin ei kuulu deklaratiiivilauseiden kieltö, joten se ei ole tulkittavissa standardikielloksi. *Olla tekemättä* -rakenne taas voi kieltää deklaratiiivilauseita, mutta se ei ole minkään lauseen ainoa mahdollinen kieltomuoto; se ei ole neutraali, tunnusmerkitön kieltö, vaan kieltoverbikonstruktioon nähden marginaalinen ja tunnusmerkkinen. Sitä ei siis voida pitää yhtenä suomen kielen perustavoista kieltää deklaratiiivisia verbaalisia päälauseita, eikä se siten ole tulkittavissa standardikieltokonstruktioiksi. Typologisen luokitteluni termein voidaan toki puhua lausekiellosta standardikieltoa laajemminkin, ja tällöin voidaan todeta suomen imperatiivin kiellon olevan tyyppiä A/Fin/Negverb (kiellonmerkitsin on lauseen finiittielementti ja leksikaalinen verbi menettää finiittisyyttään) ja *olla tekemättä* -rakenteen tyyppiä A/Fin/Neg-LV (lauseeseen on lisätty finiittielementti, ja kiellonmerkitsin liittyy finiittisyytensä menettävään leksikaaliseen verbiin).

En tässä paneudu yksityiskohtaisesti kuvaamaan lausekieltoa eri uralilaisissa kielissä tai kieltorakenteen historiallista kehitystä (näistä ks. esim. Tauli 1966; Honti 1997a, 1997b; ks. myös Miestamo 2000b). Totean kuitenkin muutamia luokitteluni kannalta kiinnostavia seikkoja. Alkuperäinen uralilainen standardikieltokonstruktio oli todennäköisesti tyyppiä

<sup>5</sup> Fonologiselta asultaan konnegatiivi on toki yhtenevä toisen persoonan imperatiivin kanssa, mutta morfologisesti nämä ovat selvästi erillisiä muotoja.



piä A/Fin/Negverb — verbaaliset taipuskategoriat merkittiin kieltoverbiin, ja leksikaalinen verbi oli taipumattomassa konnegatiivimuodossa (ks. esim. Honti 1997a). Tytärkielissä tämä kieltorakenne on kehittynyt eri tavoin, ja nykyisten uralilaisten kielten A/Fin/Negverb-konstruktioit eroavat toisistaan siinä, mitä verbikategorioita merkitään finiittielementtiin ja mitä leksikaaliseen verbiin. Virossa kieltoverbi on menettänyt kaiken taipuutensa, mutta se voidaan silti edelleen katsoa lauseen finiittielementiksi, koska sen läsnäolo edellyttää leksikaaliselta verbiltä tiettyä ei-finiittistä muotoa. Vironkin standardikieltokonstruktio voidaan siis tulkita A/Fin/Negverb-tyyppiin kuuluvaksi. Joissakin uralilaisissa kielissä kieltoverbi on menettänyt taipuutensa ja lisäksi kaikkien finiittisten kategorioiden merkintä on siirtynyt leksikaaliselle verbille, joka on siten kieltolauseessaan finiittinen (esimerkiksi obinugrilaiset kielet ja mordvan preesensin kieltö). Näissä tapauksissa kiellonmerkitys on analysoitavissa partikkeliksi ja kieltokonstruktio on symmetrinen — vastaavaa kehitystä kieltoverbikonstruktiosta symmetriseen kieltöön on todettavissa myös esimerkiksi Pohjois-Amerikan yumalaisista kielistä. Unkarissa ja komin perfektissä ja pluskvamperfektissä käytetyissä symmetrisissä kieltokonstruktioissa esiintyvillä kieltopartikkeleilla on toisenlainen alkuperä. Uralilaisissa kielissä tavataan siis asymmetristen A/Fin/Negverb-konstruktioiden lisäksi myös symmetrisiä kieltokonstruktioita. Yksittäistapauksina esiintyy myös muuntyyppisiä konstruktioita: Esimerkiksi itämarin toisen preteritin kiellossa (ks Alhoniemi 1985: 111, 116; vrt. Miestamo 2000b: 266) on piirteitä sekä tyypeistä A/Fin/Negverb että A/Fin/Neg-FE; kiellonmerkitys on kyllä kieltoverbi, mutta kieltorakenteessa lisätään myös *olla*-verbi, jota vastaavassa myöntörakenteessa ei (synkronisesti tarkasteltuna) esiinny. Länsimarin toisen preteritin kieltö (ks. Alhoniemi 1985: 114, 118; vrt. Miestamo 2000b: 265) taas on (synkronisesti) analysoitavissa tyyppin A/Kat/TAM edustajaksi: siinä tempuksen merkintä muuttuu kiellossa, kun kielteisen preteritin merkitys korvaa myönnössä käytetyn preteritin merkityksen. Paradigman asymmetriaa kielikunnassamme ei juurikaan esiinny. Komin paradigmassa sitä kuitenkin on (tyyppiä A/Kat/TAM): myöntölauseissa voidaan 3. persoonassa tehdä ero preesensin ja futuurin välillä, mutta kieltolauseissa futuuria ei tavata, vaan myös tulevaisuudesta puhuttaessa käytetään preesensin kieltokonstruktioita (ks. Rédei 1978: 105–109; Hamari 2001: 63).<sup>6</sup> Ero siis neutralisoituu. Seuraavassa käsittelem typologisia paralleelleja uralilaisten kielten kieltoverbikonstruktioille enkä kiinnitä enempää huomiota muihin uralilaisissa kielissä esiintyviin kieltorakennetyyppeihin.

## TYPOLOGISTA VERTAILUA

Uralilaisten kielten kieltoverbirakenteet kuuluvat asymmetrisen kiellon alatyyppeihin A/Fin, jossa määrittelevänä piirteinä ovat myöntö- ja kieltolauseiden väliset erot verbaalisten elementtien finiittisyydessä. Finiittisyydelle ei ole olemassa vedenpitävää kieltenvälistä määritelmää. Tiettyjen morfologisten ja syntaktisten piirteiden perusteella voidaan kuitenkin yleensä tunnistaa finiittiset ja ei-finiittiset muodot yksittäisissä kielissä. Morfologis-

<sup>6</sup>Preesensin kieltokonstruktio on tyyppiä A/Fin/Negverb, joten komin preesensin/futuurin kiellossa on asymmetriaa sekä konstruktiosta että paradigmassa.

ten kriteerien mukaan ei-finiittiset muodot voivat olla deverbaloituvia tai nominalisoituvia tai molempia: deverbaloituvilla tarkoitetaan verbikategorioiden (kuten tempuksen, aspektin, moduksen ja persoonakongruenssin) finiittisiin muotoihin nähden redusoitua merkintää ja nominalisaatiolla nominaalisten kategorioiden kuten luvun tai sijan merkintää verbiin. Mitä syntaksiin tulee, finiittiset verbit voivat esiintyä itsenäisten lauseiden ainoana predikaatteina, kun taas ei-finiittiset muodot tyypillisesti eivät voi, vaan ne esiintyvät toisille verbeille alisteisina. Näiden yleisten kriteerien perusteella päästään käsiksi finiittisiin ja ei-finiittisiin muotoihin eri kielissä, mutta finiittisyyden eksaktit morfosyntaktiset tuntomerkit ovat aina kielikohtaisia. Suomen preesensin konnegatiivimuodossa on deverbaloituvaa ja menneen ajan kiellossa käytetyissä partisiippimuodoissa sekä deverbaloituvaa että nominalisaatiota; syntaktisesti molemmat näistä kieltolauseen leksikaalisen verbin muodoista ovat epäitsenäisiä.

Tyypissä A/Fin kieltolauseeseen lisätään tavallisesti finiittielementti, jota ei vastavassa myöntolauseessa esiinny, ja leksikaalinen verbi menettää finiittisyytensä joko kokonaan tai osittain. Koska finiittisyys ei ole kategorisesti määriteltävissä, myös finiittisyyden katoaminen leksikaalisesta verbistä on nähtävä asteittaisena ilmiönä. A/Fin voidaan edelleen jakaa alatyyppeihin sen mukaan, onko kieltolauseeseen lisätty finiittielementti kielteinen ja liittyykö kiellonmerkitsin finiittielementtiin vai leksikaaliseen verbiin. Tyypissä A/Fin/Neg-LV kiellonmerkitsin liittyy leksikaaliseen verbiin ja finiittielementti ei ole kielteinen (apalai, esimerkki 4). Tyypissä A/Fin/Neg-FE kiellonmerkitsin liittyy ei-kielteiseen finiittielementtiin (achumawi, esimerkki 5). Tyypissä A/Fin/Negverb kiellonmerkitsin on itse kieltolauseen finiittielementti, siis kieltoverbi (evenki, esimerkki 6); kuten olen jo todennut, myös edellä käsitellyt suomen ja muiden uralilaisten kielten kieltoverbirakenteet kuuluvat tyyppiin A/Fin/Negverb. Tarkastelen seuraavassa tarkemmin kieltovälisiä variaatioita näihin eri alatyyppeihin kuuluvissa rakenteissa. Kielet eroavat muun muassa siinä, mitä verbikategorioita merkitään finiittielementtiin ja mitä leksikaaliseen verbiin.

A/Fin/Negverb-konstruktio on esimerkiksi selknamissa (esimerkki 14): lauseen finiittielementtinä toimii kieltoverbi *sə*, ja leksikaalinen verbi esiintyy miratiivissa,<sup>7</sup> jota selknamissa käytetään leksikaalisessa verbissä myös muiden apuverbirakenteiden yhteydessä. Deklaratiivilauseen modus on faktuaali, ja finiittiverbissä on tätä modusta ja subjektin sukua ilmaiseva pääte. Kieltolauseessa tämä pääte siirtyy kieltoverbiin. Kieltoverbi saa vielä ylimääräisen sukua merkitsevän affiksin, jolla on vain kaksi muotoa: toista käytetään feminiinissä (14c), toista neutriissa (14d), ja maskuliinissa ne ovat vapaassa vaihtelussa (14e ja f).

(14) selknam (Najlis 1973: 12, 58) (Argentiina; tšon)

- |    |                 |              |            |    |               |              |             |
|----|-----------------|--------------|------------|----|---------------|--------------|-------------|
| a. | <i>xe-èn</i>    | <i>nèj-n</i> | <i>naʔ</i> | b. | <i>xe-nn</i>  | <i>nèj-j</i> | <i>conn</i> |
|    | tulla-FAKT.F    | PRS-SUKU     | nainen     |    | tulla-FAKT.M  | PRS-SUKU     | mies        |
|    | 'Nainen tulee.' |              |            |    | 'Mies tulee.' |              |             |

<sup>7</sup>Miratiivi on modus, jota käytetään puhujalle uudesta tai yllättävästä tiedosta. Najlis (1973) käyttää moduksesta nimitystä yllätysmodus (engl. *surprise mood*).

- |    |                                                |                                    |    |                                                |                                   |
|----|------------------------------------------------|------------------------------------|----|------------------------------------------------|-----------------------------------|
| c. | <i>xe-j</i><br>tulla-MIR<br>'Hän (F) ei tule.' | <i>sò-we-èn</i><br>NEG-SUKU-FAKT.F | d. | <i>xe-j</i><br>tulla-MIR<br>'Se ei tule.'      | <i>sò-ʔ-n</i><br>NEG-SUKU-FAKT.N  |
| e. | <i>xe-j</i><br>tulla-MIR<br>'Hän (M) ei tule.' | <i>sò-we-nn</i><br>NEG-SUKU-FAKT.M | f. | <i>xe-j</i><br>tulla-MIR<br>'Hän (M) ei tule.' | <i>sò-ʔ-nn</i><br>NEG-SUKU-FAKT.M |

Tyypiltään selknamin kieltoverbikonstruktio on siis uralilaisten kielten kieltoverbikonstruktioita vastaava (kieltoverbi toimii lauseen finiittielementtinä ja leksikaalinen verbi menettää finiittisyyttään), mutta yksityiskohdissa, kuten finiittisiin ja ei-finiittisiin muotoihin merkittävässä kategorioissa, on luonnollisesti kielikohtaisia eroja. Vastaavia konstruktioita on eri puolilla maailmaa puhutuissa kielissä. Otan seuraavassa esille muuttaman uralilaisten kielten kannalta kiinnostavan tapauksen.

Yllä totesin, että virossa A/Fin/Negverb-konstruktion finiittielementti on taipumaton kieltoverbi. Taipumaton kiellonmerkitys voidaan identifioida finiittielementiksi, jos sen läsnäolo konstruktiossa vaatii leksikaaliselta verbiltä epäitsenäistä muotoa. Viro ei suinkaan ole ainutlaatuinen — vastaava konstruktio on esimerkiksi maasaissa (esimerkki 15).

(15) maasai (Mol 1995: 60, 70) (Kenia; nilosaharalainen)

- |    |                                             |    |                    |                                             |
|----|---------------------------------------------|----|--------------------|---------------------------------------------|
| a. | <i>a-inos-a</i><br>1YKS-syödä-MA<br>'Söin.' | b. | <i>eitu</i><br>NEG | <i>a-inos</i><br>1YKS-syödä<br>'En syönyt.' |
|----|---------------------------------------------|----|--------------------|---------------------------------------------|

Maasain menneen ajan kiellossa taipumaton kieltoverbi *eitu* on lauseen finiittielementti ja leksikaalinen verbi menettää tempusmerkinnän ja sitä kautta finiittisyyttään; taipumaton apuverbi kantaa tempuksen merkitystä. Kuten viron *ei*, maasain *eitu* on historiallisesti analysoitavissa kolmannen persoonan kieltoverbiksi, mutta nykykielessä se on taipumaton ja sitä käytetään kaikissa persoonissa. Myös baressa (Venezuela; maipuralainen; ks. Aikhenvald 1995) kiellonmerkitys *hena* voidaan analysoida taipumattomaksi kieltoverbiksi, koska sen läsnäolo kieltokonstruktiossa pakottaa leksikaalisen verbin nominaaliseen muotoon.

Suomessa *olla*-verbi kielletään muiden verbien tapaan standardikieltokonstruktioilla, mutta monissa kielissä kopulan kieltö eroaa standardikiellosta, ja niissä on erityinen kielteinen kopula. Jos tällaisessa kielessä on tyyppin A/Fin/Negverb standardikieltokonstruktio, kieltoverbi voi olla samanmuotoinen kielteisen kopulan kanssa. Nivhin tavallisimmassa standardikieltokonstruktiossa (esimerkki 16) leksikaalinen verbi menettää finiittisyytensä ja saa datiivin sijapäätteen. Indikatiivin päätte merkittää lauseen finiittielementtinä toimivaan kieltoverbiin *k'au*.

(16) nivhi (Venäjä: Siperia; nivhi) (Ekaterina Gruzdeva, h.t.)

- |    |                  |                                                    |    |                  |                                                          |                           |
|----|------------------|----------------------------------------------------|----|------------------|----------------------------------------------------------|---------------------------|
| a. | <i>if</i><br>hän | <i>p'ry-d'</i><br>tulla-IND<br>'Hän tulee / tuli.' | b. | <i>if</i><br>hän | <i>p'ry-dokh</i><br>tulla-DAT<br>'Hän ei tule / tullut.' | <i>k'au-d'</i><br>NEG-IND |
|----|------------------|----------------------------------------------------|----|------------------|----------------------------------------------------------|---------------------------|

Kieltoverbi *k'au* toimii myös kielteisenä kopulana nivhissä. Konstruktio muistuttaa tyyppin A/Fin/Neg-FE konstruktioita, joissa kiellonmerkitys liittyy ei-kielteiseen kopulaan

(achumawi, esimerkki 5). Siinä on kuitenkin yksimorfeeminen kieltoverbi, joten se voidaan analysoida tyyppin A/Fin/Negverb edustajaksi. Kieltoverbiä voidaan pitää polyseemisenä — se toimii standardikieltorakenteessa tavallisena kieltoverbinä ja kopularakenteissa kielteisenä kopulana. Vastaavan tyyppinen on myös itämerissa esiintyvä kieltorakenne, jossa kielteinen kopula *uke* esiintyy verbin nominaalimuodon *-maš* kanssa (ks. Sebeok ja Ingeman 1961: 23). Nivhin esimerkki on kiinnostava myös uralilaisten kielten kiellon historian kannalta. On esitetty, että kantakielen kieltoverbin taustalla olisi alun perin kopulan kieltö, joka sitten myöhemmin olisi menettänyt kopulafunktionsa ja muuttunut puhtaaksi kieltoverbiksi (ks. esim. Honti 1997b: 171–173). Ottamatta sen kummemmin kantaa itse asiaan totean, että kuten esimerkki 16 osoittaa, tällaiselle konstruktiolle löytyy ainakin tyypologisia paralleelleja. Myös muutos eksistentiaalisesta kieltoelementistä standardikiellon merkitsimeksi on maailman kielissä tavallinen; se on yksi vaihe Croftin (1991) esittämässä kieltöeksistentiaalisyklissä.

Useimmiten kieltoverbi on analysoitavissa apuverbiksi, kuten uralilaisissa kielissä. Tällöin kieltoverbin ja leksikaalisen verbin välillä ei ole lauserajaa. Kieltoverbi voi kuitenkin ottaa komplementikseen myös kokonaisen lauseen, joka ilmaisee kiellättävän sisällön. Tällaisia matriisikieltoverbikonstruktioita esiintyy muun muassa joissakin osea-nialaiskielissä ja joissakin Pohjois-Amerikan kielissä. Maorissa (esimerkki 17) matriisi-kieltoverbi *kāore* on taipumaton.

(17) maori (Uusi-Seelanti; austronesialainen: osea-nialainen) (Harlow 1996: 25)

- |    |                         |    |                                |
|----|-------------------------|----|--------------------------------|
| a. | <i>e haere ana ia</i>   | b. | <i>kāore ia e haere ana</i>    |
|    | PROG mennä    PROG 3YKS |    | NEG 3YKS    PROG mennä    PROG |
|    | 'Hän menee.'            |    | 'Hän ei mene.'                 |
| c. | <i>i haere ia</i>       | d. | <i>kāore ia i haere</i>        |
|    | MA mennä    3YKS        |    | NEG 3YKS    MA mennä           |
|    | 'Hän meni.'             |    | 'Hän ei mennyt.'               |

Maorissa alisteisen lauseen subjekti on usein matriisilauseessa, jolloin se seuraa kieltoverbiä (näin myös esimerkissä 17).

Käsitelen lyhyesti myös muita edellä määrittelemiäni A/Fin-tyypin rakenteita, koska ne ovat relevantteja asetettaessa uralilaisten kielten kieltoverbirakenteita tyypologiseen kontekstiin. Tyyppin A/Fin/Neg-LV rakenne on apalain (esimerkki 4) lisäksi muun muassa Kapaussa (esimerkki 18).

(18) kapau (Papua-Uusi-Guinea: yleisuusiguinealainen: angalainen) (Oates ja Oates 1968: 28, 61)

- |    |                      |    |                     |    |                 |
|----|----------------------|----|---------------------|----|-----------------|
| a. | <i>q-oeäp-n</i>      | b. | <i>m-oeäp-a</i>     | c. | <i>q-i-ʔin</i>  |
|    | PREF-tulla.alas-2YKS |    | NEG-tulla.alas-NMLS |    | PREF-tehdä-2YKS |
|    | 'Tulet alas.'        |    | 'Et tule alas.'     |    |                 |

Kapaussa kiellonmerkitsin *m(A)-* on etuliite finiittisyytensä menettävässä leksikaalisessa verbissä ja verbi 'tehdä' toimii kieltolauseen finiittielementtinä. Tyyppin A/Fin/Neg-LV rakenteissa finiittielementti on usein vapaaehtoinen, eli se voidaan jättää pois, jos sen kantamat kieliopilliset merkitykset selviävät kontekstista. Apalaissa finiittielementti voi

▷

esiintyä kieltolauseessa (esimerkki 4) tai se voi jäädä pois (esimerkki 19).<sup>8</sup>

(19) apalai (Brasilia; karibilainen) (Koehn ja Koehn 1986: 64)

- a. *morarame n-otuh-no i-pani-ry*  
sitten 3-syödä-LMA 3-vävy-POSS  
'Sitten hänen vävynsä söi.'
- b. *morarame otuh-pyra i-pani-ry*  
sitten syödä-NEG 3-vävy-POSS  
'Sitten hänen vävynsä ei syönyt.'

Joissakin kielissä A/Fin/Neg-LV-tyypin kieltolauseissa ei koskaan ole finiittielementtiä: Sentanissa (esimerkki 20) kieltolauseita merkitään vokaaliprefiksillä, jonka tarkka muoto riippuu verbin ensimmäisen tavun vokaalista. Leksikaalisesta verbistä katoaa kaikkien finittisten verbikategorioiden merkintä, ja siinä esiintyy vain nontemporaalinen suffiksi.

(20) sentani (Papua-Uusi-Guinea: yleisusiguinealainen: sentani) (Hartzler 1994: 52–53)

- a. *neyə u-eu-ne*  
hän sanoa-3YKS.SUBJ.R-3YKS.OBJ  
'Hän sanoo hänelle.'
- b. *o-boro-i*  
NEG-kuulla-NONTMP  
'Minä/sinä/[...] en/et/[...] kuule/kuullut.'

Sentanin kieltokonstruktio on analysoitavissa tyypin A/Fin/Neg-LV mukaiseksi, sillä leksikaalinen verbi menettää finiittisyytensä ja kiellonmerkitsin liittyy siihen. Ainoastaan finiittielementin puuttuminen erottaa sen tyypillisimmistä tapauksista, mutta sentanissa ei muutenkaan ole ilmipantua kopulaa. Todettakoon vielä, että sentanin kiellossa eri verbikategoriat neutralisoituvat, mutta tämä A/Kat-tyyppiä muistuttava asymmetria on suoraa seurausta eli johdettu A/Fin-tyypin asymmetriasta, ja se on näin ollen toissijaista.

Achumawin (esimerkki 5) lisäksi A/Fin/Neg-FE-tyypin konstruktio on esimerkiksi itäarmenian konditionaalien kiellossa (esimerkki 21).

(21) itäarmenia (Armenia: indoeurooppalainen: armenia) (Kozintseva 1995: 41–42)

- a. *k-gna-m*  
KOND-mennä-1YKS  
'Tulen menemään.'
- b. *č-em gna*  
NEG-olla.1YKS mennä  
'En tule menemään.'

Kieltoprefiksi liittyy lauseen finiittielementtinä toimivaan apuverbiin, ja leksikaalinen verbi on vartalomuodossa menettäen näin finiittisyytensä. Muut aikamuodot kielletään itäarmeniassa symmetrisellä prefiksikonstruktioilla. Konditionaalilla ilmaistaan myös futuuria; se siis esiintyy väitelauseissa, ja sen kiellon voidaan katsoa kuuluvan standardikiellon piiriin.

Kiellonmerkitsimen paikka on tyypillisesti lauseen verbaalisten elementtien (finiittielementin tai leksikaalisen verbin) yhteydessä, mutta muutamassa kielessä kiellonmerkitsimen paikka määräytyy suhteessa koko lauseeseen — esimerkiksi alemman Grand Val-leyn danissa (Indonesia: Irian Jaya; yleisusiguinealainen: dani-kwerba; Bromley 1981)

<sup>8</sup> Myös suomessa kieltolauseen finiittielementti (kieltoverbi) jää joskus pois (ks. s. 382). Nämä ellipsitapaukset eivät kuitenkaan ole suoraan verrannollisia keskenään.

on A/Fin-tyypin konstruktio, jossa kiellonmerkitys on lauseenloppuinen *lek*. Muutamassa kielessä tapasin myös tyypin A/Fin rakenteita, joita ei voida liittää mihinkään edellä nähdystä alatyypeistä. En tässä käsittele niitä tarkemmin.

Samassa konstruktiossa voi olla ominaisuuksia eri alatyypeistä (osallisena voi olla A/Fin-tyypin eri alatyyppejä tai myös muita asymmetrisen kiellon alatyyppejä). Wintun kieltokonstruktiossa (esimerkki 22) yhdistyvät tyypit A/Fin/Negverb ja A/Fin/Neg-LV, ja squamin kieltokonstruktiossa (esimerkki 23) on ominaisuuksia tyypeistä A/Fin/Negverb ja A/Nonreal.

(22) wintu (USA; penutilainen: wintu) (Pitkin 1984: 122, 139)

- |    |                                             |    |                                                                          |
|----|---------------------------------------------|----|--------------------------------------------------------------------------|
| a. | <i>hara'-da</i><br>mennä-1YKS<br>'Kävelen.' | b. | <i>?elew-da</i> <i>har-mina</i><br>NEG-1YKS    mennä-NEG<br>'En mennyt.' |
|----|---------------------------------------------|----|--------------------------------------------------------------------------|

(23) squami (Kanada; sališilainen) (Kuipers 1967: 171, 193)

- |    |                                                                 |    |                                                                                                       |
|----|-----------------------------------------------------------------|----|-------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| a. | <i>c'ic'a'p-č-n</i><br>työskennellä-KLT-1YKS<br>'Työskentelen.' | b. | <i>ha'u</i> <i>q-ʔan-c'ic'a'p'</i><br>NEG    IRR-1YKS-työskennellä<br>'En työskentele/työskennellyt.' |
|----|-----------------------------------------------------------------|----|-------------------------------------------------------------------------------------------------------|

Wintun esimerkissä kieltoverbi toimii lauseen finiittielementtinä (A/Fin/Negverb), mutta myös finiittisyytensä menettävässä leksikaalisessa verbissä on kieltä merkitsevä suffiksi (A/Fin/Neg-LV). Squamissa taipumaton kieltoverbi ottaa komplementikseen kiellättävän sisällön ilmaisevan alisteisen sivulauseen (A/Fin/Negverb), ja tämän sivulauseen alussa on irrealista merkitsevä kliitti; kieltolauseessa on siis vastaavasta myöntölauseesta puuttuva ei-realisoituneisiin asiointiloihin viittaavan kategorian merkintä (A/Nonreal). Huomautettakoon vielä, että näissä tapauksissa eri tyyppien asymmetriat eivät ole johdettavissa toisistaan; esimerkiksi squamissa A/Fin- ja A/Nonreal-tyyppien asymmetriat ovat läsnä konstruktiossa toisistaan riippumatta — alisteinen lause ei ole välttämättä irrealismerkitty, vaan se on sitä nimenomaan kieltokonstruktiossa. Tapaukset, joissa samassa konstruktiossa on useampia eri tyyppien asymmetrioita, ovat harvinaisia maailman kielissä. Uralilaisissa kielissä en ole havainnut tällaisia yhdistelmäkonstruktioita.

Kuten uralilaisissakin kielissä, tyypissä A/Fin on lähes poikkeuksetta kyse konstruktion asymmetriasta, mutta on joitakin tapauksia, joissa A/Fin asymmetria voidaan analysoida paradigmaattiseksi. Hararin oromon (esimerkki 24) myöntöparadigmassa tehdään imperfektiivin yksikössä ja monikon ensimmäisessä persoonassa ero itsenäisen ja alisteisen verbimuodon välillä, mutta kiellossä tämä ero katoaa, kun alisteista muotoa käytetään myös itsenäisissä lauseissa.

(24) Hararin oromo (Etiopia: afroaasialainen: kuušilainen) (Owens 1985: 66)

a. 'mennä' IMPERFEKTIIVINEN PARADIGMA

ITSENÄINEN	ALISTEINEN	KIELTEINEN (ALISTEINEN JA ITSENÄINEN)
1YKS <i>deem-a</i>	<i>deem-u</i>	<i>hin-déem-u</i>
2YKS <i>deem-t-a</i>	<i>deem-t-u</i>	<i>hin-déem-t-u</i>
3YKS.M <i>deem-a</i>	<i>deem-u</i>	<i>hin-déem-u</i>
3YKS.F <i>deem-t-i</i>	<i>deem-t-u</i>	<i>hin-déem-t-u</i>

▷

ITSENÄINEN		ALISTEINEN	KIELTEINEN (ALISTEINEN JA ITSENÄINEN)
1 <sub>MON</sub>	<i>deem-n-a</i>	<i>deem-n-u</i>	<i>hin-déem-n-u</i>
2 <sub>MON</sub>	<i>deem-t-ani</i>	<i>deem-t-ani</i>	<i>hin-déem-t-ani</i>
3 <sub>MON</sub>	<i>deem-ani</i>	<i>deem-ani</i>	<i>hin-déem-ani</i>

Alisteiseen myöntömuotoon nähden kieltomuoto on symmetrinen, koska siinä yksinkertaisesti lisätään kiellonmerkitsin. Itsenäisen ja alisteisen muodon välinen ero kuitenkin katoaa kiellossa, ja tätä voidaan pitää paradigmaattisena A/Fin-asymmetriana, tarkemmin alatyypinä A/Fin/Neg-LV, koska kiellonmerkitsin liittyy ei-finiittiseen leksikaaliseen verbiin. Olen tässä jaksossa esitellyt tarkemmin asymmetrisen kiellon alatyyppejä A/Fin, johon myös uralilaisten kielten kieltoverbikonstruktiot kuuluvat. Seuraavassa jaksossa tarkastelen vielä erikseen kieliopillisten kategorioiden merkintää tämän alatyypin rakenteissa.

## KIELIOPILLISTEN KATEGORIOIDEN MERKINNÄSTÄ A/FIN-TYYPISSÄ

Tyypissä A/Fin verbikategorioiden merkintä voi jakaantua eri tavoin finiittielementin ja leksikaalisen verbin välille. Comrie (1981) esittää seuraavan hierarkian finiittisten verbikategorioiden esiintymisestä kieltoverbissä ja toisaalta leksikaalisessa verbissä uralilaisien kielten kieltoverbikonstruktioissa:<sup>9</sup> *imperatiivi* > {*tempus / persoona / numerus*} > *modus* > *aspekti* > *pääluokka*. Tämän hierarkian mukaan imperatiivin merkintä on todennäköisimmin kieltoverbissä ja pääluokan merkintä todennäköisimmin leksikaalisessa verbissä. Hierarkialle voidaan antaa myös seuraavanlainen vahvempi luenta: jos kielessä kategoria K merkitään kieltoverbiin, myös kaikki siitä vasemmalla olevat kategoriat merkitään kieltoverbiin, ja jos kielessä kategoria K merkitään leksikaaliseen verbiin, myös kaikki siitä oikealla olevat kategoriat merkitään leksikaaliseen verbiin.

Kaikkiaan 297 kielen otoksessani oli 70 kieltä, joissa standardikiellossa esiintyi tyyppiä A/Fin kieltorakenteita. Tätä artikkelia varten kävin läpi nämä kielet tutkiakseni, kuinka yleisesti Comrien hierarkia pätee eri kielikuntien kieltoverbikonstruktiioihin ja muihin A/Fin-tyypin rakenteisiin. Otin huomioon kaikki näiden kielten A/Fin-tyypin kieltorakenteet, siis myös sellaiset, joilla ei ilmaista standardikieltoa. Tässä jaksossa siis puhun lausekiellosta standardikieltoa laajemmin. En löytänyt vahvoja vastaesimerkkejä, joten hierarkia näyttää pätevän yleisesti myös muiden kielikuntien A/Fin/Negverb-rakenteisiin ja muihin A/Fin-asymmetrian alatyyppeihin. Nivhin kieltoverbikonstruktiossa (ks. esimerkki 16) modus- ja konverbisuffiksit ovat kieltoverbissä, mutta näitä aiemmassa suffiksipositiossa esiintyvät suffiksit, esimerkiksi futuuri, merkitään leksikaaliseen verbiin. Futuurin kiellossa siis tempusmerkintä on leksikaalisessa verbissä, mutta modusmerkintä finiittielementissä (esimerkki 25b). Tämä on Comrien hierarkian vastaista.

<sup>9</sup> Comrie sisällyttää tarkasteluunsa suomen preteritin kiellossa esiintyvän tempuksen ja numeruksen merkinnän, joka on selvästi ei-finiittinen (partisiipin päätte). Se on relevantti, koska se vastaa myöntölauseessa esiintyviä finiittisiä merkitsimiä ja kokonaisuutena preteritin kieltokonstruktio on finiittinen.

(25) nivhi (Ekaterina Gruzdeva, h.t.)

- a. *if p'ry-ny-d'*                      b. *if p'ry-ny-dokh k'au-d'*  
 hän tulla-FUT-IND                      hän tulla-FUT-DAT                      NEG-IND  
 'Hän tulee.'
- c. *if p'ry-dokh k'au-ny-d'*  
 hän tulla-DAT                      NEG-FUT-IND  
 'Hän ei tule.'

Kuitenkin aiemmissakin positioissa esiintyvät suffiksit voivat vaihtoehtoisesti esiintyä finiittielementissä (esimerkki 25c), joten tämä vastaesimerkki ei ole kovin vahva. Waoranin (Ecuador; waorani; Peeke 1994) A/Fin/Neg-LV-konstruktiossa taivutuskategoriat esiintyvät yleensä finiittielementissä, mutta futuurinmerkitsin voi esiintyä vaihtoehtoisesti leksikaalisessa verbissä, joten waoranissa on Comrien hierarkian vastaisia tapauksia, joissa tempus merkitään leksikaaliseen verbiin ja esimerkiksi aspekti finiittielementtiin; normaali-tapaus on kuitenkin hierarkian mukainen. Kiinnostava huomio on, että objektikongruenssi esiintyy usein leksikaalisessa verbissä, vaikka muut verbikategoriat merkittäisiinkin finiittielementtiin; näin tapahtuu A/Fin/Neg-LV-konstruktiossa esimerkiksi apalaissa (esimerkit 4a ja b) ja A/Fin/Negverb-konstruktiossa yläjuoksun halkomelemissä (Kanada; sališilainen; Galloway 1993). Usein objekti merkitään ei-finiittiseen leksikaaliseen verbiin possessiivisin merkitsimin (ks. apalai, esimerkki 4); tätä ei-finiittistä merkintää voidaan kuitenkin pitää Comrien hierarkian kannalta relevanttina samalla tavoin kuin suomen menneen ajan kiellon tempuksenmerkintää: myöntömuodossa on finiittinen merkitsin, jota vastaa kieltömuodossa ei-finiittinen merkitsin, ja kokonaisuutena kieltokonstruktio on finiittinen. Halkomelemin kieltokonstruktiossa objektinmerkitsimet eivät eroa vastaavan myöntölauseen objektinmerkitsimistä.

Comrien hierarkiaa tulee tietysti verrata myös kirjallisuudessa esiintyviin yleistyksiin alisteisten verbien morfologiasta. Noonania (1985: 57) mukailten verbikategorioiden esiintymisestä alisteisissa verbimuodoissa voidaan esittää seuraava hierarkia: *{subjektikongruenssi/modus} > tempus > aspekti > {pääluokka/valenssi/objektikongruenssi}*. Hierarkiassa oikealla olevat kategoriat säilyvät todennäköisimmin alisteisessa verbissä, kun taas vasemmalla olevien kategorioiden merkintä todennäköisimmin puuttuu alisteisesta verbistä. Cristofaro tekee alisteisuutta käsittelevässä, 80 kielen otokseen pohjautuvassa tutkimuksessaan (2003) samansuuntaisia havaintoja, vaikkei esitäkään niitä hierarkian muodossa. Voidaan todeta, että Noonanin ja Cristofaron havainnot alisteisten verbimuotojen morfologiasta ovat pitkälti yhteneviä Comrien hierarkian kanssa; eroja on lähinnä tempuksen ja moduksen kohdalla. Comriella tempus on hierarkiassa modusta ylempänä, ja tätä tukevat myös Cristofaron havainnot. Noonanilla järjestys on päinvastainen. Eroja on myös siinä, kuuluvatko tempus tai modus samalle tasolle persoona-, numerus- ja sukukategorioiden kanssa vai muodostavatko ne oman tasonsa. Käsittelemieni tutkimusten välillä ei kuitenkaan ole ristiriitaa sen suhteen, että valenssin-, pääluokan- ja objektinmerkitsimet ovat aspektinmerkitsimiä todennäköisemmin leksikaalisessa verbissä ja aspektinmerkitsimet taas ovat moduksen-, tempuksen- ja kongruenssinmerkitsimiä todennäköisemmin leksikaalisessa verbissä. Oma lukunsa on tietysti imperatiivi, joka Comrien hierarkiassa sijoittuu ensimmäiseksi erillisenä muista moduskategoriosta. Huomattavaa on myös, että Noonan erottelee subjekti- ja objektikongruenssin, joista jälkimmäinen sijoittuu samalle tasolle pääluo-

▷



kan ja valenssin kanssa; havaintoni objektikongruenssin sijoittumisesta leksikaaliseen verbiin A/Fin-tyypin kieltorakenteissa on siis Noonanin hierarkian mukaista.

Comrien (1981: 355) mukaan tyypillisesti leksikaalisessa verbissä esiintyvät kategoriat ilmaisevat merkityksiä, jotka ilmaistaan maailman kielissä todennäköisemmin leksikaalisesti kuin tyypillisesti finiittielementissä esiintyvien kategorioiden merkitykset. Maailman kielissä (kieliopilliset) taivutuskategoriat esiintyvät yleensä kauempana vartalosta kuin (näitä leksikaalisemmat) johtokategoriat. Comrien hierarkiaa onkin siten luonnollista verrata Bybeen (1985) havaintoihin affiksien järjestyksestä maailman kielissä; Bybeen mukaan affiksikategorioiden keskinäinen järjestys on seuraava: *vartalo – valenssi – pääluokka – aspekti – tempus – modus – (persoona/numerus/suku)*;<sup>10</sup> näin esitettynä yleistys pätee suffiksikategorioiden, prefiksien tapauksessa järjestyks on päinvastainen. Kuten huomaamme, nämä affiksien järjestyksestä koskevat yleistykset ovat samansuuntaisia Comrien ja Noonanin esittämien hierarkioiden kanssa.

Nivhin ja waoranin vastaesimerkit Comrien hierarkialle eivät ole Noonanin hierarkian vastaisia. Epena pedeessä (Kolumbia; tšoko; Harms 1994) on tapaus, jossa tempus merkitään finiittielementtiin ja numerus leksikaaliseen verbiin, mikä taas on vastaesimerkki Noonanin (mutta ei Comrien) hierarkialle. Noonanin hierarkian vastainen on tietysti uralilaisten kielten Comrien hierarkian mukainen tempuksen ja moduksen keskinäinen järjestys. Olenaista on kuitenkin huomata, että otokseni kielistä löytyneet hierarkioiden vastaiset tapaukset ovat aina jonkin toisen esitetyn hierarkian mukaisia — havainnoille, joista käsittelemäni tutkimukset olivat samaa mieltä, en ole löytänyt vastaesimerkkejä. A/Fin-rakenteet eivät siis olennaisesti eroa ei-finiittisten verbien morfologiassa muista rakenteista, joissa on alisteisia verbimuotoja. Ainoa huomattava ero näyttää olevan imperatiivin erityisasema. Monissa kielissä käytetään eri kieltokonstruktiota eri TAM-kategorioiden yhteydessä, ja typologisesti on kaikkein yleisintä, että nimenomaan imperatiivin kielto eroaa kielen standardikiellosta. Tämä selittyy kielteisen imperatiivin muista kielloista poikkeavalla puheaktistatuksella. Kieltoimperatiivin poikkeavuus muiden verbikategorioiden yhteydessä käytetyistä kieltorakenteista näkyy myös tyypissä A/Fin: imperatiivissa käytetään usein eri kieltoverbiä kuin standardikiellossa. Comrien hierarkian kannalta on kiinnostavaa todeta, että yleensä, kun imperatiivi on — toisin kuin muut modukset — merkitty kieltoverbiin, kyseessä on nimenomaan suppletiivinen imperatiivin kieltoverbi eikä normaalin imperatiivimorfologian käyttö standardikieltoverbissä. Normaalia imperatiivimorfologiaa standardikieltoverbissä esiintyy esimerkiksi evenkissä, mutta myös muu moduksen merkintä on evenkissä kieltoverbissä. En löytänyt tapauksia, joissa positiivisessakin imperatiivissa käytetty imperatiivin merkintä on finiittielementissä, mutta moduksen merkintä muuten leksikaalisessa verbissä.

## A/FIN-TYYPIN YLEISYYDESTÄ JA MAANTIETEELLISESTÄ JAKAUTUMISESTA

Edellä olemme nähneet, etteivät kieltoverbikonstruktiot ole vain uralilaisessa kielikunnassa esiintyvä tyyppi. Tässä jaksossa katsomme tarkemman numerotiedon valossa, miten

<sup>10</sup> Bybee ei tee eroa eri kongruenssikategorioiden välillä.

A/Fin-tyyppin konstruktiot jakautuvat maailman kielissä. Tyyppiä A/Fin esiintyy 56:ssa, eli 23 prosentissa, otokseni 240 kielestä. Yhtä lukuun ottamatta kaikki tapaukset ovat konstruktion asymmetriaa. Kielistä 27:ssä on tyyppiä A/Fin/Neg-LV, 25:ssä tyyppiä A/Fin/Negverb ja viidessä tyyppiä A/Fin/Neg-FE; myös joitakin marginaalisempia tapauksia esiintyy. Kieltoverbikonstruktioita on siis noin 10 prosentissa otokseni kielistä. Taulukko esittää kolmen yleisimmän A/Fin-tyyppin alatyypin maantieteellisen jakautumisen makroalueittain.

	AFR	EUA	KAO	AUG	PAM	EAM	KRE	Yhteensä
Kieliä yhteensä	45	34	26	38	56	40	1	240
A/Fin	11	12	2	9	11	11	0	56
A/Fin/Neg-LV	3	4	2	7	2	9	0	27
A/Fin/Neg-FE	0	2	1	0	1	1	0	5
A/Fin/Negverb	5	6	0	1	10	3	0	25

Taulukko. A/Fin-tyyppin maantieteellinen jakautuminen.<sup>11</sup>

Kieltoverbirakenteita siis esiintyy eri puolilla maailmaa. Suhteellisesti yleisimpiä ne ovat Pohjois-Amerikassa ja Euraasiassa, erityisesti luoteisessa USA:ssa ja lounaisessa Kanadassa sekä pohjoisessa ja koillisessa Euraasiassa. Todettakoon, että myös Oseaniassa esiintyy kieltoverbikieliä — kieltoverbikonstruktiot ovat tyypillisiä austronesialaiskieliin kuuluvassa oseanialaiskielten ryhmässä, mutta tästä genuksesta 240 kielen ydinotokseeni osuneessa kielessä ei ole kieltoverbirakennetta.

Otan tässä yhteydessä esille vielä erään kieltoverbirakenteiden sanajärjestyksestä koskevan seikan. Dryerin (1992) mukaan kieltoapuverbit käyttäytyvät sanajärjestyksen suhteen kuten muutkin apuverbit; ne siis yleensä edeltävät leksikaalista verbiä VO-kielissä ja seuraavat sitä OV-kielissä. Kieltopartikkelien paikka ei samalla tavalla korreloi objektin ja verbin järjestyksen kanssa, vaan ne sijoittuvat yleensä verbin eteen. Oman aineistoni VO-kielissä kieltoverbi sijoittuu aina ennen leksikaalista verbiä, mutta OV-kielissä esiintyy molempia mahdollisia leksikaalisen verbin ja kieltoverbin keskinäisiä järjestyksiä. Tämän taustalla voidaan nähdä kaksi kilpailevaa motivaatiota: toisaalta yleinen pyrkimys ilmaista kielto mahdollisimman aikaisin lauseessa (vrt. Jespersen 1917) ja toisaalta pyrkimys mukautua kielen perussanajärjestykseen. VO-kielissä nämä motivaatiot eivät ole ristiriidassa keskenään eikä variaatiota siksi esiinny, mutta OV-kielissä ne vaikuttavat vastak-

<sup>11</sup> AFR = Afrikka, EUA = Euraasia, KAO = Kaakkois-Aasia ja Oseania, AUG = Australia ja Uusi-Guinea, PAM = Pohjois-Amerikka, EAM = Etelä-Amerikka, KRE = Kreolit (kreolikielten statuksesta omana ryhmänä ks. Miestamo 2003: 46–47).

kaisiin suuntiin, ja kielten välillä on siksi variaatiota toisen motivaation vaikuttaessa vahvemmin toisissa kielissä ja toisen toisissa. Uralilaisissa kielissä, myös verbioppuisissa, kieltoverbi sijoittuu tavallisesti leksikaalisen verbin eteen.

## LISÄHAVAINTOJA SUOMEN KIELLOSTA

Suomessa ja muissakin uralilaisissa kielissä kieltoverbi voi varsinkin puhekielessä jäädä pois, ja kieltoa ilmaisevat tällöin ainoastaan leksikaalisen verbin konnegatiivi- tai partiippiinmuoto ja lauseessa mahdollisesti esiintyvät kieltohakuiset elementit ja sijamuutokset (ks. tarkemmin Savijärvi 1977; Honti 1997b), esimerkiksi *minä heitä muista* (Ruotsalainen 1971, lainattu teoksessa Savijärvi 1977: 35). Kuten Kotilainen (2002) on todennut, viime aikoina ilmiö on yleistynyt kirjoitetussa kielessä muun muassa Internetin keskustelupalstoilla. Vastaavaa ilmiötä odottaisi esiintyvän myös muissa kieltoverbirakenteita käytävissä kielissä. Aineistossani ei kuitenkaan tullut vastaan tällaisia tapauksia, mikä voi osaltaan johtua siitä, että kieliopit eivät välttämättä kiinnitä huomiota ilmiöön, jos se on kiellessä marginaalinen (en myöskään systemaattisesti etsinyt näitä tapauksia). Kiellonmerkitsemisen poisjäämisen ei tietenkään tarvitse rajoittua vain kieltoverbirakenteisiin, vaan myös muissa asymmetrisen kiellon tyypeissä voidaan olettaa kiellonmerkitsemisen joskus jäävän pois ja kiellon merkityksen tällöin välittyvän eri asymmetriailmiöiden kautta. Nunggubuyussa (Australia; australialainen: gunwinggulainen; Heath 1984) kiellossa on A/Nonreal- ja A/Kat-tyyppien asymmetriaa sekä erilaisia muita asymmetriailmiöitä varsinaisen kieltorakenteen ulkopuolella (substantiiveissa ja demonstratiiveissa). Kiellonmerkitsemisen voi nunggubuyussa joskus jäädä pois, ja tällöin lauseessa esiintyvät asymmetriailmiöt välittävät kiellon merkityksen.

Monissa eri kielissä erilaiset voimasanat voivat silloin tällöin toimia kiellonmerkitsemisen funktiossa. Nämä tapaukset eivät tietenkään kuulu standardikiellon piiriin, eiväthän ne ole kielten perustapoja ilmaista deklarativisten verbaalisten päälauseiden kieltoa. On kuitenkin kiinnostavaa todeta, että suomessa voimasanat yleensä mukautuvat A/Fin/Negverb-tyypin konstruktion sijaan, että niiden yhteydessä leksikaalinen verbi menettää finiittisyytensä (esimerkki 26). Niiden voidaan sijaan sijoittaa typologian mukaan esiintyvän finiittielementin asemassa A/Fin/Negverb-konstruktion sijaan. Esimerkissä 27 leksikaalinen verbi on kuitenkin finiittisessä muodossa ja varsinainen kieltokonstruktio näyttää symmetriseltä; muuten lauseen rakenteessa on kieltolauseelle ominaisia piirteitä, jotka ovat myös myönnön ja kiellon välistä asymmetriaa (subjektin sija, kieltohakuinen ajan adverbi).

(26) suomi (Helsingin Sanomien Nyt-liite 16.5.1997; Apulanta-yhtyeen haastattelusta)

»Kun seuraa iltapäivälehtiä ja aikakauslehtiä, niin niissähän annetaan kuva, että kaikilla on hyvä meininki. Äärimmäisen suuri osa ihmisistä on kuitenkin sitä mieltä, että vitut oo mikään hyvä meininki», Toni lämpenee.

(27) suomi (Helsingin Sanomat 11.2.2001; Anneli Sundbergin pakinasta)

»Ja kissanpaskat sitä vuoroa koskaan tuli», Korhonen sanoi.

Standardikiellon ulkopuolelta kiintoisa kysymys on tietysti sekin, miten ei-finiittiset sivulauseet kielletään kielissä, joissa standardikieltokonstruktio on tyyppiä A/Fin — siis miten finiittielementtiä vastaava elementti käyttäytyy ei-finiittisissä sivulauseissa. Suomessa kieltoverbillä ei ole ei-finiittisiä muotoja, eikä ei-finiittistä lausetta voi suoraan kieltää. Kompleksiin lauseeseen *Tiesin hänen tulevan* sisältyvän ei-finiittisen sivulauseen kielttoon on siis käytettävä finiittistä sivulauseetta (*Tiesin, että hän ei tule*) tai kokonaan eri kieltorakennetta (*Tiesin hänen jäävän tulematta*). Ei kuitenkaan ole mitään periaatteellista syytä, miksei tätä kieltolauseen finiittielementtiä voisi tarvittaessa muuttaa ei-finiittiseksi, ja esimerkiksi evenkissä kieltoverbillä on myös ei-finiittisiä muotoja (ks. Nedyalov 1994: 20–22). Myös apalain A/Fin/Neg-LV-tyypin kieltolauseissa finiittielementtinä toimiva *olla*-verbi voi olla mukana kielteisissä ei-finiittisissä sivulauseissa, jolloin se on ei-finiittisessä muodossa (ks. Koehn ja Koehn 1964: 73–84). Vastaavasti suomen esimerkiksi *Tiesin hänen jäävän tulematta* A/Fin/Neg-LV-tyyppiseksi tulkittavan *jäää tekemättä* -rakenteen (vrt. *olla tekemättä* s. 371) finiittielementtiä vastaava elementti on tässä ei-finiittisessä sivulauseessa ei-finiittisessä muodossa. Sivulauseiden kielttoa en ole systemaattisesti tutkinut, eikä näiden parin kielen pohjalta tietenkään voida tehdä laajempia yleistyksiä. Voidaan kuitenkin todeta, että myös kieltoverbirakenteet voivat esiintyä ei-finiittisessä muodossa ja että suomen ei-finiittisten lauseiden kielttoa koskeva rajoitus ei siten automaattisesti johdu kieltoverbirakenteesta.

## LOPUKSI

Olen tässä artikkelissa vertaillut typologisesti uralilaisten kielten kieltoverbikonstruktioita muista maailman kielikunnista löytyviin vastaaviin rakenteisiin. Aluksi esittelin typologisen luokitteluni, jossa kieltorakenteet jaetaan symmetrisiin ja asymmetrisiin. Edellisissä kieltolauseet eivät kiellonmerkitsimen läsnäolon lisäksi eroa rakenteellisesti myöntö-lauseista, kun taas jälkimmäisissä on muitakin rakenteellisia eroja myöntö- ja kieltolauseiden välillä. Asymmetriset kieltorakenteet voidaan edelleen jakaa alatyyppeihin sen mukaan, millaista asymmetriaa niissä esiintyy. Uralilaisten kielten kieltoverbikonstruktioit kuuluvat asymmetrisen kiellon alatyyppeihin A/Fin, jossa kieltolauseeseen tyypillisesti lisätään finiittielementti ja leksikaalinen verbi menettää finiittisyyttään. Kieltoverbikonstruktioissa kieltolauseeseen lisätty finiittielementti on kieltoverbi. Tyyppiin A/Fin kuuluu lisäksi myös muita nämä kriteerit täyttäviä rakenteita, joissa kieltolauseeseen lisätty finiittielementti ei ole itse kiellonmerkitsin. Vertailin uralilaisten kielten kieltoverbikonstruktioita eri puolilla maailmaa puhuttujen kielten kieltoverbikonstruktioihin ja muihin tyyppiin A/Fin rakenteisiin ja toin esille uralilaisten kielten kannalta mielenkiintoisia eroja ja yhtäläisyyksiä. Kiinnitin erityistä huomiota siihen, miten kieliopillisten kategorioiden merkintä on jakautunut finiittielementin ja leksikaalisen verbin välille eri kielten A/Fin-tyypin kieltorakenteissa. Totesin, että Comrien (1981) uralilaisten kielten pohjalta esittämä kategorioiden jakautumista koskeva hierarkia pätee myös muihin kielikuntiin ja muihin A/Fin-tyypin rakenteisiin, ja se on pitkälti yhteensopiva yleisempien alisteisten verbien morfologiaa koskevien typologisten havaintojen kanssa. Poikkeuksen tähän muodostaa ainoastaan imperatiivin merkintä apuverbiin kieltorakenteissa. Esitin myös numeerisen datan avulla, että kieltoverbirakenteet eivät ole uralilaisen kielikunnan erikoisuus, vaan

niitä esiintyy eri puolilla maailmaa puhutuissa kielissä.

Yleislingvistien ja yksittäisten kielten ja kielikuntien tutkijoiden välillä vallitsee hedelmällinen vuorovaikutus — yleislingvistit ja typologit nojaavat yksittäisiä kieliä koskeviin tutkimustuloksiin, ja typologinen näkökulma puolestaan rikastuttaa yksittäisten kielten ilmiöistä tehtyjä analyyseja. Toivon esille tuomieni kieltorakenteita koskevien typologisten havaintojen osaltaan lisäävän ymmärrystä suomen ja uralilaisten kielten kieltokonstruktioiden luonteesta.

## LYHENTEET

### Kieliopilliset kategoriat

1	1. persoona	MA	mennyt aika
2	2. persoona	MIR	miratiivi (ks. alaviite s. 373)
3	3. persoona	MON	monikko
1>3	ks. alemmaa	N	neutri
ABS	absolutiivi	NEG	kielto/kielteinen
AKK	akkusatiivi	NMLS	nominaalstin
AKT	aktuaali(nen)	NON~	ei~ (esim. NONMA = ei-mennyt aika)
ALL	allatiivi	OBJ	objekti
DAT	datiivi	OT	oma tieto (evidentiaali)
EMF	emfaattinen	PERF	perfekti
EVD	evidentiaali	PFV	perfektiivi(nen)
F	feminiini	POSS	possessiivi
FAKT	faktuaali(nen)	POT	potentiaali
FUT	futuuri	PREF	prefiksi (merkitys ei tiedossa tai ei relevantti)
IMP	imperatiivi	PROG	progressiivi
IND	indikatiivi	PRS	presens
IRR	irrealis	PTP	partisiippi
KLT	kliitti	R	realis
KMPL	kompletiivi(nen)	SUBJ	subjekti
KOND	konditionaali	SUKU	suku
KYS	kysymys	TMP	temporaalinen
LMA	läheinen mennyt aika	YKS	yksikkö
LVOK	loppuvokaali		
M	maskuliini		

### Muut lyhenteet

x>y	x on agentti, y on patientti
FE	finiittielementti (ks. alaviite sivulla 367)
h.t.	henkilökohtainen tiedonanto
LV	kieltolauseessa finiittisyytensä menettävä verbi (leksikaalinen verbi)
PN	persoona–numerus
TAM	tempus–aspekti–modus

## LÄHDELUETTELO

- AIKHENVALD, ALEXANDRA 1995: *Bare*. Languages of the world, materials 100. München: Lincom Europa.
- ALHONIEMI, ALHO 1985: *Marin kielioppi*. Apuneuvoja suomalais-ugrilaisten kielten opintoja varten X. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- ANGULO, JAIME DE – FREELAND, L. S. 1931: The Achumawi language. – *International journal of American linguistics* 6 s. 77–120.
- BROMLEY, H. MYRON 1981: *A grammar of Lower Grand Valley Dani*. Pacific linguistics C 63. Canberra: Australian National University.
- BYBEE, JOAN 1985: *Morphology: A study of the relation between meaning and form*. Typological studies in language 9. Amsterdam: John Benjamins.
- CAPELL, A. – HINCH, H. E. 1970: *Maung grammar*. Janua linguarum: Series practica 98. The Hague: Mouton.
- COMRIE, BERNARD 1981: Negation and other verb categories in the Uralic languages. – Osmo Ikola (toim.), *Congressus quintus internationalis fenno-ugristarum: Turku 20.–27. VIII. 1980: Pars VI* s. 350–355. Turku: Suomen kielen seura.
- CORNYN, WILLIAM 1944: *Outline of Burmese grammar*. Language dissertation 38. Baltimore: Linguistic Society of America.
- CRISTOFARO, SONIA 2003: *Subordination*. Oxford studies in typology and linguistic theory. Oxford: Oxford University Press.
- CROFT, WILLIAM 1991: The evolution of negation. – *Journal of linguistics* 27 s. 1–27.
- DAHL, ÖSTEN 1979: Typology of sentence negation. – *Linguistics* 17 s. 79–106.
- DRYER, MATTHEW S. 1989: Large linguistic areas and language sampling. – *Studies in language* 13 s. 257–292.
- 1992: The Greenbergian word order correlations. – *Language* 68 s. 81–138.
- FOREST, ROBERT. 1993: *Négations: Essai de syntaxe et de typologie linguistique*. Collection Linguistique LXXVII. Paris: Klincksieck.
- GALLOWAY, BRENT D. 1993: *A grammar of Upriver Halkomelem*. University of California publications in linguistics 96. Berkeley: University of California Press.
- GIVÓN, TALMY 1978: Negation in language: Pragmatics, function, ontology. – Peter Cole (toim.), *Syntax and Semantics: Volume 9: Pragmatics* s. 69–112. New York: Academic Press.
- 2001: *Syntax: An introduction: Volume I*. Amsterdam: Benjamins.
- HAMARI, ARJA 2001: *Negaatio komin kielessä*. Lisensiaatintyö. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitos.
- HARDMAN, M. J. 2000: *Jaqaru*. Languages of the world, materials 183. München: Lincom Europa.
- HARLOW, RAY 1996: *Māori*. Languages of the world, materials 20. München: Lincom Europa.
- HARMS, PHILIP LEE. 1994. *Epena Pedee syntax*. Studies in the languages of Colombia 4. Summer Institute of Linguistics and the University of Texas at Arlington publications in linguistics 118. Dallas: Summer Institute of Linguistics.
- HARTZLER, MARGARET 1994: Sentani. – Peter Kahrel & René van den Berg (toim.), *Typological studies in negation* s. 51–64. Typological studies in language 29. Amster-

- dam: John Benjamins.
- HEATH, JEFFREY J. 1984: *Functional grammar of Nunggubuyu*. Canberra: Australian Institute of Aboriginal Studies.
- HONDA, ISAO 1996: *Negation: A cross-linguistic study*. Väitöskirja. State University of New York at Buffalo.
- HONTI, LÁSZLÓ 1997a: Die Negation im Uralischen I. – *Linguistica Uralica* 1997:2 s. 81–96.
- 1997b: Die Negation im Uralischen II. – *Linguistica Uralica* 1997:3 s. 161–176.
- ITKONEN, ESA 2001: *Maailman kielten erilaisuus ja samuus*. 2. uudistettu ja laajennettu painos. Yleisen kielitieteen julkaisuja 4. Turku: Turun yliopisto.
- JANHUNEN, JUHA 1977: *Samojedischer Wortschatz. Gemeinsamojedische Etymologien*. Castrenianumin toimitteita 17. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- JESPERSEN, OTTO 1917: *Negation in English and other languages*. Konelige danske videnskabernes selskab. Historisk-filologiske meddelelser I,5. Copenhagen: Høst.
- KOEHN, EDWARD – KOEHN, SALLY 1986: Apalai. – Desmond C. Derbyshire & Geoffrey K. Pullum (toim.), *Handbook of Amazonian languages: Volume 1* s. 33–127. Berlin: Mouton de Gruyter.
- KOTILAINEN, LARI 2002: Kieltosanattoman kieltorakenteen käyttö chat-keskusteluissa. Esitelmä XXIX Kielitieteen päivillä Helsingissä 4.5.2002.
- KOZINTSEVA, NATALIA 1995: *Modern Eastern Armenian*. Languages of the world, materials 22. München: Lincom Europa.
- KUIPERS, AERT H. 1967: *The Squamish language: Grammar, texts, dictionary*. Janua linguarum: Series practica 73. The Hague: Mouton.
- MIESTAMO, MATTI 1998: Affirmaation ja negaation asymmetriasta maailman kielissä. – Anneli Pajunen (toim.), *Kieliopillistumisesta, analogiasta ja typologiasta* s. 182–216. Suomi 185. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2000a: Towards a typology of standard negation. – *Nordic journal of linguistics* 23 s. 65–88.
- 2000b: Negaation typologiasta: yleistä ja uralilaista. – Anneli Pajunen (toim.), *Näkökulmia kielitypologiaan* s. 246–285. Suomi 186. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2003: *Clausal negation: A typological study*. Väitöskirja. Helsingin yliopiston yleisen kielitieteen laitos.
- MOL, FRANS 1995: *Lessons in Maa: A grammar of Maasai language*. Lemek: Maasai Center.
- NAJLIS, ELENA LIDIA 1966: *Lengua abipona: Tomo I*. Archivo de lenguas precolombianas 1. Buenos Aires: Centro de Estudios Lingüísticos.
- 1973: *Lengua selknam*. Filología y lingüística 3. Buenos Aires: Universidad del Salvador.
- NEDYALKOV, IGOR 1994: Evenki. – Peter Kahrel & René van den Berg (toim.), *Typological studies in negation* s. 1–34. Typological studies in language 29. Amsterdam: John Benjamins.
- NEWMAN, PAUL 1970: *A grammar of Tera*. University of California publications in linguistics 57. Berkeley: University of California Press.
- NOONAN, MICHAEL 1985: Complementation. – Timothy Shopen (toim.), *Language typology and syntactic description: Volume II: Complex constructions* s. 42–140.

- Cambridge: Cambridge University Press.
- OATES, W. – OATES, L. 1968: *Kapau pedagogical grammar*. Pacific Linguistics C 10. Canberra: Australian National University.
- OWENS, JONATHAN 1985: *A grammar of Harar Oromo (Northeastern Ethiopia)*. Kuschitische Sprachstudien 4. Hamburg: Helmut Buske.
- PEEKE, CATHERINE 1994: Waorani. – Peter Kahrel & René van den Berg (toim.), *Typological studies in negation* s. 267–290. Typological studies in language 29. Amsterdam: John Benjamins.
- PITKIN, HARVEY 1984: *Wintu grammar*. University of California publications in linguistics 94. Berkeley: University of California Press.
- RÉDEI, KÁROLY 1978: *Syrjänische Chrestomathie mit Grammatik und Glossar*. Studia Uralica 1. Wien: Verband der wissenschaftlichen Gesellschaften Österreichs.
- RUOTSALAINEN, KALEVI 1971: Havaintoja Juvan murteen *ku(n)*-lauseista. Käsikirjoite. Sanakirjasäätiön kokoelmat. Helsinki.
- SAVIJÄRVI, ILKKA 1977: *Redundanssi ja kieltoverbin ellipsi suomen kielen negaatiojärjestelmässä*. Suomen kielen ja viestinnän laitoksen julkaisuja 14. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- SEBEOK, THOMAS A. – INGEMANN, FRANCES J. 1961: *An Eastern Cheremis manual: Phonology, grammar, texts, and glossary*. Studies in Cheremis, Vol. 9. Indiana University publications, Uralic and Altaic series, vol. 5. Bloomington: Indiana University. The Hague: Mouton.
- TAULI, VALTER 1966: *Structural tendencies in Uralic languages*. Indiana University publications, Uralic and Altaic series 17. The Hague: Mouton.

#### A TYPOLOGICAL PERSPECTIVE ON THE FINNISH NEGATIVE VERB CONSTRUCTION

The article discusses the Finnish negative verb construction from a typological perspective. The clausal negation constructions found in the world's languages can be divided into two main types: symmetric and asymmetric. In symmetric negation, only the presence of the negative marker distinguishes the negative from the corresponding affirmative, whereas in asymmetric negation there are also other structural differences between affirmatives and negatives. Asymmetric negation can be further divided into subtypes according to how asymmetry manifests itself in the structures.

The negative verb constructions found in Finnish and many other Uralic languages are asymmetric and belong to the subtype referred to by the writer as A/Fin (where A means asymmetric and Fin means finiteness). In

▷



this type, the finiteness of verbal elements changes under negation: usually a finite element (auxiliary) not present in the affirmative is added in the negative, and the lexical verb loses its finiteness. In a negative verb construction the negative verb acts as the finite element of the clause. Negative verb constructions are found in approximately 10 per cent of the languages sampled, most commonly in Eurasia and North America. Type A/Fin also includes constructions where the finite element added in the negative is not negative itself, and the negative marker attaches either to this finite element or to the lexical verb.

Examples of negative verb constructions and other type A/Fin structures are examined from many different languages around the world. Many typological parallels can be found to the Finnish and Uralic negative verb constructions. The A/Fin structures in different languages differ as to which grammatical categories are marked on the finite element and which ones on the lexical verb. The hierarchy proposed by Comrie (1981) concerning the distribution of grammatical categories between the finite element and the lexical verb in Uralic languages applies to similar structures in other language families as well. It also conforms to more general typological observations about the morphology of subordinate verbs — the only significant divergence is the probability of the imperative being marked on the finite element in negatives. ■

Kirjoittajan yhteystiedot (address):

*Yleisen kielitieteen laitos*

*PL 9*

*00014 Helsingin yliopisto*

Sähköposti: *matti.miestamo@ling.helsinki.fi*